

GERÉZDI RABÁN:

JANUS PANNONIUS

(Első közlemény)

1. „Drága és jeles tudós vala ez a Pannonius János — írja Krónikájában Heltai Gáspár —, kinek mása ő előtte nem volt Magyar országba, kiváltképpen az versek szörzésbe.“ Nyugodtan megtoldhatjuk: méltó utódja sem volt Balassi Bálintig. S „az szép híre, neve“ nem állt meg az országhatárnál, közel négy századon át — Petőfiig — az egyetlen magyar költő, akit ismer és elismer Európa.

Az eddig mondottakból is magátólértendő, hogy élete, költészete, költői hagyománya a magyar humanizmus-kutatás, illetve irodalomtörténet elsőrendű, központi problémája. A körötte rajzó kérdésekre adott vagy adandó válasz bizonyos fokig humanizmusunk alakulására, fejlődésére is felelet. Fontos tehát, hogy alakját, költészetét, ennek jelentőségét és funkcióját újra megvizsgáljuk, eddig figyelembe nem vett vagy szándékosan elhanyagolt összefüggésekbe állítsuk, röviden: új módszerrel, új szempontokkal, az irodalomtörténetírás mai állása szerint — átértékeljük.

Tanulmányunk — legszívesebben kísérletnek neveznök — megírásánál számba vettük mindazt, ami az előttünk járt kutatók munkáiból kellő rostával és korrekcióval felhasználható volt. Ez elsősorban az anyagösszehordók munkáira vonatkozik. De figyelemmel kísértük és sokban haszonnal forgattuk a teljes Janus-irodalmat is. Ebből itt, előljáróban, csak a három, legnagyobb hatást gyakorolt tanulmányt érintjük, hogy a perújrafelvétel jogosultságát, sőt szükségességét érzékeltesük.

A „vádlottak padjában“ első helyre — természetesen nem tagadhatatlan erényei, hanem — végzetes hibái miatt Huszti József Janus-monográfiája kerül. Huszti saját bevallása szerint „mint a klasszika filológia magyar munkása“ igyekezett megközelíteni „a humanistát, aki mint ilyen az ókori görög és latin kultúra letéteményese“. Már a problémafelvetés helyességével is perbe kéne szállnunk, mert a hibák egy része innét ered. (Erre majd a dolgozat során adunk feleletet.) Huszti azonban nemcsak filológiai munkát végzett. Monográfiát írt, tehát a kort, az embert, az író-t is ábrázolta és értékelt. Legsebezhetőbb pontjai itt vannak! Mihelyt átlépi a filológus „illetékességének“ Rubiconját (néha azon belül is!), a „vízválasztó“, elvi csomópontokon, sokszor a helyesen felsorakoztatott tények ellenére, Janus Pannoniust a

klebelsbergi „kurzus“ pedagógiai vonalához idomítja. Ezért van annyiszor süksége a „más az élet és más az irodalom“ varázsigére. Így gyakorta éppen lényegét és haladó jellegét mossa el és hamisítja meg.

Már sokkal inkább elvi alapokon nyugszik Kardos Tibor új Janus-képet ígérő, szintén nagyhatású dolgozata (Janus Pannonius bukása. 1935.), de ez — sajnos — nem több, mint egy igen tetszetős, szellemes, de ingatag alapokra épített „szellemtörténeti“ konstrukció.

Hitelesebb, időtállóbb, tömör Janus-képet ad Horváth János a magyar humanizmusról írt könyvében. Megállapításai nagyrészt Huszti monográfiáján alapulnak, de ennek kirívó hibáit legtöbbször biztos kritikai érzékkel kerüli ki. Helyesen jelöli meg Janus helyét a magyar irodalom egészében, élesen emeli ki költészetének újságait: a világiságot, nemzetiséget és egyéniséget. Róla adott képe mégsem hiteles, mert a „tisztá“ irodalomtörténet egyoldalú szempontjait érvényesítette és így az egész problematikát nem mutatja meg.

Teljességről az eddigieknél már azért sem beszélhetünk, mert a Janus-hagyomány sorsával behatóbban eddigelé senki sem foglalkozott. Huszti is vázlatosan, kiértékelés nélkül rajzolta meg s ennek a nagyon fontos kérdésnek tisztázását sorsára bízta. Már könyvének egyik bírálója, Waldapfel Imre számonkéri és sürgeti az íróból és műveiből kiáramló energiák nyomkövetését, mert — mint írja — „Janus Pannonius jelentőségének nem szimptomája, hanem lényege az, hogy kultuszát a magyar humanisták nemzedékről nemzedékre irodalmi hagyományként örökítik tovább“.

Nem kétséges, hogy Waldapfel Imre a Janus-probléma mellékvágányra tolásával túllő a célon. Janus jelentőségének a hagyomány már eleve nem lehet lényege, mert ha ez így volna, akkor valami nincs rendjén az „oeuvre“ körül. Megállapítását úgy módosíthatjuk, hogy jelen esetben *lényegesen* hozzátartozik.

Tanulmányunk centrumában Janus és életműve áll. A hagyomány vizsgálata csak annyiban, amennyiben választ ad arra a kérdésre, mi volt a további funkciója és mi lett belőle az utódok kezén.

2. Csezmicsei János, humanista írói nevén Janus Pannonius, 1434. augusztus 29-én született a délszlavóniai Csezmicén, valószínűleg szlavón származású, kevésbé tehetős köznemesi családból. Apja, akit már nyolcéves korában elvesztett (és költeményeiben meg sem említ), egy 16. század elején Itáliában készült életrajz szerint állítólag ács volt. Anyja, a szintén köznemesi származású Vitéz Borbála, az akkor már felfelívelő pályájú Vitéz János testvérnénje. Janus további sorsa nagybátyjához van kötve.

Vitéz a köznemesi sorból való felemelkedés legkitaposottabb útját választotta a 15. század első felének feudális magyar társadalmában: a papi pályát. Mint zágrábi kanonok járhatott valamelyik (nem lehetetlen, hogy olasz) egyetemen, hol a vezető humanista műveltséget magába szívta. Ő az első magyar humanista. Felemelkedésének, karrierjének alapját ennek az olasz, polgári műveltségnek a birtoklása vetette meg.

Már itt rá kell mutatnunk, hogy a humanista műveltségnek, mely a gazdag olasz polgárság anyagi viszonyait tükrözi, Magyarországon is megvan a maga funkciója. Nem a polgárság körében, mely csak

most erősödik, hanem az államapparátusban. A diplomácia, a külügyi levelezés és érintkezés átvette az itáliai városállamok, főként a firenzei kancelláriában kialakult, finom humanista formáit. Az erről vallott közfelfogást Aeneas Silvius, a német császár kancellárjának Zsófia lengyel anyakirálynőhöz írt leveléből illusztrálhatjuk, melyben a lengyel kancellár egyik diplomáciai levelét taglalja. Barbár stílusa miatt, mely a műveletlenséget lehel, a kancellárt éppoly kevéssé tartja alkalmasnak kötelességei teljesítésére, „mint nyereg viselésére — a disznót”. S nagyon csodálkozik, hogy a királynő, aki biztosan sok gondot fordít a díszes, méltó öltözködésre, leveleit ily dísztelenül bocsátja a világ elé.

A magyar kancelláriában a század negyvenes éveiben keresik, két kézzel fogják az Itáliában végzett, humanista műveltségű embereket. Nagy rájuk a szükség, hisz az ország élet-halálharca a törökkel fokozott diplomáciai és propaganda-tevékenységet követel meg külföld felé. De nemcsak a szükség nagy, hanem a hiány is. Vitéz, Hunyadi János ideológiai tanácsadója és diplomatája, ki éppen ezen szolgálatai jutalmául kapja meg 1445-ben a váradi püspökséget, ezen a hiányon akar segíteni, mikor több magyar ifjút, köztük legelőször unokaöccsét 1447-ben Ferrarába küldi a kor egyik leghíresebb humanista iskolamesteréhez, Guarino da Veronához. Így döntő szerepe volt az új magyar feladatok elvégzésére hivatott, modern műveltségű értelmiségi réteg kialakításában.

Itáliai évek

1. Janus jó helyre került, Guarino iskolája ugyanis afféle diplomata-képző is volt. Pedagógiai célkitűzéseinek tengelyében az eszményi rétor kialakítása állt. Jó latin stilisztákat és egyes szónokokat nevelt, tehát oly gyakorlati erények elsajátítását célozta, melyeknek később, városi vagy királyi szolgálatban, a csillogó, kényes tartalmú diplomáciai levelek és követi feladatok elvégzésekor, orációk megírásánál, politikai propagandairatok szerkesztésénél lehet igazán hasznát venni. Ennek kapcsán első kézből kapta a 15. századi Itália vezető, humanista műveltségét lényegével és sallangjaival együtt.

A humanizmus az olasz polgárság műveltsége, annak anyagi, társadalmi, politikai viszonyait tükrözi. Ez a polgárság, mivel Itália apró városállamokra szakadozva aránylag könnyen legyűrte a feudális urakat, s az akkori világkereskedelmet kezébe kaparintva megindult a gyors polgári fejlődés útján, átvehette a hatalmat, sorsát maga irányította, műveltségét — mely fegyver volt ideológiai harcaiban — maga alakította ki. Ez a műveltség az áru- és pénzgazdálkodásnak megfelelően már világi jellegű, élesen szembefordulva a feudálizmus egyházi műveltségével. E világi tartalom kifejezésére azonban még nem találták meg a megfelelő korabeli formát s ezért fordult az antik római és görög városi lakosság kész formákat adó, s fegyvernek felhasználható kincestárához. Ezt annál könnyebben tehette, hisz a római multat a sajátjának fogadhatta és fogadta el. Kezdeti nagy fejlődésének, majd belső válságainak oka széttagoltságában, a nemzeti egység hiányában jelölhető meg. Ez rányomja bélyegét a humanizmusra is. Haladó annyiban, amennyiben küzd a nemzeti egységért,

küzd a feudálizmus, s annak egyházi ideológiája ellen, másrészt kompromisszumos, amennyiben a nemzeti egység ellen a pillanatnyi érdekekért küzdő patriciusok mellett foglal állást, azok osztályérdekét szolgálja és propagálja a polgárság többi rétegeivel, de elsősorban a néppel szemben. A nemzeti egység hiányának következménye a humanista irodalom latin nyelve is. Ezt a latin nyelvet és az egész humanista műveltséget az iskola egységesítette és sugározta szét. Kialakította, felújította az időszerű irodalmi műfajokat, kiképezte azt az értelmiséget, amelyik a polgárság vagy a vele szövetséges fejedelem érdekeiért tollal — versben és prózában — a sorompóba lép. Nem tudjuk eléggé hangsúlyozni — az ellenkezője annyira beivódott a köztudatba! — a humanizmus nem valami langyos, öncélú irodalmiaskodás, hanem minden pillanatban küzdelem, állásfoglalás.

2. Janus Guarinónál érett humanista költővé, s főként az ott töltött inasévek a döntőek. A humanista iskolában ugyanis nagy szerepet játszott a latin verselés, a metrika elsajátítása és gyakorlása. A humanista-tanoncok már fejlettebb fokon az antik írókra függesztett szemmel, azok nagyságának és formai tökéletességének ígézetében szedték metrumba a mestertől kiszabott iskolás témákat. Körülbelül úgy festhetett az, mint egy mai magyar dolgozatírás. Természetes, hogy nem az egyéni érzések és gondolatok költői kifejezésén volt itt hangsúly, stilisztikai szempontok döntöttek, a poétika elfogadott, a klasszikusokból leszűrt szabályainak hibátlan alkalmazását tanították és követelték. A pedagógiai ideál az antik latin költészet formai tökéletessége, eszköze az utánzás. Ez a légkör és ez a gyakorlat megadta az alkalmat arra, hogy az esetleg szunnyadó költői tehetség szikrája lángragyúljon, a kötelességből verseket faricskáló diák költővé váljon. E tehetségesek, ha nem is tudják minden esetben levetkőzni a berögzött iskolás poétikai hagyományok sallangjait, szerencsés pillanatokban, mikor az egyéni vagy közösségi problémák melege felolvasztja az élet elé épített antik kulisszákat — mai szemmel nézve sem rossz, sőt sokszor maradandó verseket írnak. Ez a metamorphosis történt Janus esetében is.

Már gyermek- és kamaszkorának versben megválaszolt problémái sem költöttek, nem légbőlkapottak, hanem az életből, élményanyagából nőttek ki. Ez az élet még szűk mesgyéjű, az iskola és a konviktus élete. Versei jórészt a diáksínyek, ugratások, rokon- és ellen-szenvek költői lecsapódásai. S mindez a vidám, csapásban felelőtlen, mégis érzékeny kamasz társaság igényének és szellemének legjobban megfelelő, azt egyenértékűen kifejező epigramma-formában jelenik meg. Az epigrammát később gyermeki játéknak minősítette. Játék? Az is. Kész, érett korban eszköz a társadalom ferdeségeinek leleplezésére, az ellenfél megsemmisítésére, gyermekkorban — az előkészület idején — kisebb eredménnyel, kevésbé következetesen — ugyanazt szolgálja.

Az iskola és a konviktus lekicsinyítve, eltolódott arányokban, átéli mindazt, amit a körötte élő felnőttek társadalma. Alkalmazzuk ezt Guarino iskolájára, mely elsősorban az olasz polgárság gyermekeinek volt nevelőintézete. Mért volna a gyerekek világfelfogása más, mint amit a szülők osztályhelyzete meghatároz? Például a közéjük csöppent

Janus, ez a „hegyentúli“ szemükben alig lehet más, mint lenézett „barbár“. El szóban töményen benne van az olasz polgár vélt magasabbrendűségének tudata és osztálygőgje a betolakodó, megtúrt idegennel szemben. Valóban Janusnak több epigrammája tanúskodik arról, hogy olasz társai nem felejtették el ezt tudomására hozni. Kezében az epigrama ekkor védekező s egyben támadó fegyverré válik, s vele harcolja meg harcát az „egyenjogúságért“. Nem hagyja magát, szellemi fölényének tudatában üt vissza:

Megmartál, Grillus. Azt mondtad reám,
medvék tanyája volt az én hazám:
Oly vad vagyok, oly durva a szemedben! —
Medveanya táplált valóban engem:
Magyar anya... De téged ér a vád,
nem medve, ámde farkas volt anyád!

(Geréb László fordítása)

A latinnyelvű disztichonos formában sokkal csípősebb — kíméletlen. A csattanó „lupa“-ja kettősértelmű. Egyrészt farkas jelentésben a Romulust és Remust szoptató anyafarkasra utal ártatlanul. Másrészt utcalányt, szajhát jelent (v. ö.: lupanar).

Szintén jellemző (és nem egyedi jelenség) az őseivel hencegő patríciusgyerek, kinek — úgy látszik — kevés volt a magyar fiú köznemesi származása, ezért akarta kihangsúlyozni a már ősökben adott különbséget kettejük között. Ez is megkapja a magáét:

Hej, sose kérkedjél! Tudjuk mindnyájan igen jól,
honnan eredtél és mily nemesek szüleid.
Asszonyanyád folyton könyökébe törölgeti orrát
s csak ünnepnapokon köpköd a földre apád.

(Geréb László fordítása)

Nemcsak az iskolai élet visszáságaira, hanem az olasz polgári társadalom mélyebben ülő rúgóira is rámutat. Idegen, „barbár“ volt, így élesebben látta a hibákat, mint akik beleszülettek. Ott van a kapitalista társadalom főmozgatója, istene, a pénz, melyért mestere, Guarino is szinte remeg, s — mint a tanítvány kajánul megjegyzi — a hozzá írt üdvözlőverseket soronként átváltaná aranyforintra. De saját magának is volt alkalmja megismerni a pénzgazdálkodás módszereit. Egy alkalommal (megtörtént vele többször is) kifogyott a pénzből, nem maradt más hátra, minthogy zálogba vágja húsz aranyért kedvenc könyveit. Egyik epigrammájában még tréfásan búcsúztatja őket: „Láttok még négy hónap múlva viszontag. Tán Magyarországból megjön a pénz azalatt“. A másikban azonban a játékos, könnyed hang mögött a kizsákmányolt, tehetetlen ember keserősége lappang. Ő az első magyar költő, aki hangot ad ennek az állapotnak, ennek az érzésnek, s akinél először találkozunk a hitel, hitelező, tőke, kamat, stb. műszavakkal:

Lucanust, vele még Ovidot s még Vergiliust is
 Add már vissza Judás, vagy Salamon a neved?
 Még habozol? Hisz e könyveket én neked rég odaadtam,
 Ott van a Janus-név, nézd az adóslevelet.
 Mennyi kamat kell? Azt feleled, fölemészti a tőkét.
 Úgy ki se váltom hát, vesszen a zálog is ott.
 Haj, gazlelkű, ki adna ily árt az árverezésen?
 Újra ki megveszi, mit zálogul ad, — eszelős.

(Hegedűs István fordítása)

Látszólag meglepő (nem így él a köztudatban), hogy a humanista költő mennyire nem a l'art pour l'art művésze, mint egyesek állítják, hanem minden idegszálával a jelenben él. Janus is a jelennek írt a jelenről. A múlttól legfeljebb formát, technikát kölcsönzött, de ezt is céljainak megfelelően (hogy a jelen problémáinak kifejezésére alkalmassá váljon) módosította. Felfogását a jelen és a múlt hierarchiájáról különben maga sem rejti véka alá:

Jó ezer esztendőn át könyveket írtak ezernyi,
 nincs bennük szépség, bár van elég tudomány.
 Mégsem a verseimet, de csak egyre dicséred a régi
 könyveket és csak azért, mert öreg, ósdi papír.
 Annyira tiszteled ős, régenmúlt századok évét,
 annyira tiszteled ős dédnagyapád idejét.
 Nékem azonban az új dolog ad örömet, csak az újság
 ingere, Bertalanom; és nem az ócska penész.
 Ferde az ízlésed, dehogy osztozom én veled abban!
 Mért nem? Előadom azt, bárha nehéz, ha bajos.
 Ennekem ízlik a must, — teneked savanyodva az óbor;
 alma legyen poshadt, mert te csak úgy szereted.
 Drága Polyxénám, szépség, teveled sose háljon;
 mindig csak nagyanyó, vén Hekubákat ölelj.

(Geréb László fordítása)

A jelent még nem nagy összefüggésekben, gyöker-problémáiban látja és ragadja meg. Ehhez túl fiatal. Szeme a körötte léleklző, nyüzsgő apróságokon akad fenn, mindazon, ami közvetlen körülötte történik. Például Guarino egyik fia elcsavarja cselédlányuk fejét, a fölényeskedő, a hazug társai stb. Ezek számára mind olyan alkalmak, illetve figurák, amiket néhány telibe találó, éles és élcés distichonnal megörökít. Jellemzőkészsége, a kicsiben a lényegesen fonákot meglátó szeme, és azt hajszálnyi pontossággal visszaadó stílusa ezt a gyereke-embert kora legjobb humanista költői közé emelik.

Alakjai nem papírfigurák, — élnek. Éppen ezért fölöslegesnek tartjuk vizsgálgatni, hogy verseiben hány ötlet, hány szó, hány mondat Martialisé vagy más antik poétáé. A római epigrammák nagymesteréhez írt versében bátran vallja: „a versírásban vetélytársa lettem“, mégis szeretné — írja — „ha kölcsönadnád nékem lelkedet, hidd el, magamból is hozzáteszek majd“. Számunkra az a fontos, amit a magáéból adott. Az epigrammák java saját szöllejében termett, elveszlik

benne a szomszédéból szüretelt néhány puttonyra való. S nem savanyú óborral, hanem csípős musttal lepi meg az olvasót.

3. A kamasz poétáról adott képünk hézagos, sőt hamis volna, ha erotikus, obszcén epigrammáinak kérdése elől kitérnénk. Ez nincs is szándékunkban. Azonban e nemű epigrammái is csak konkrétan, csak korukba, az olasz városállamok polgári kereteibe helyezve kapják meg igazi érdeküket. S ezek — bármily visszaátnak tűnik fel első pillanatra — a fiatal Janus haladó jellegére utalnak, a régi és az új harcában félreérthetetlenül ez utóbbi mellett foglal állást.

A feudális középkor keresztény etikája — legalább is elvben — gúzsba kötötte az érzéseket. E gúzsakötés gyakorlatban csak a kizsákmányolt osztályokra volt kötelező. A régi társadalom felszámolásával a régi etika alól is kezd kicsúszni a talaj. A kereskedelem és ipar hatóerejének emelkedésével a városok megnövekednek, a polgárság gazdagodó rétege „önállósul“. Ugyanakkor asszonya, lánya kikerül a háztartás igájából, van szabadideje. Az egyhelyhez nem kötött kereskedői élet, a virágzó egyetemi városokban nyüzsgő diákság, a 15. század első felében az Itáliát felszántó majlandi-háború, — mind-mind olyan tényezők, melyek e téren is jelentős változásokat hoztak.

Az új, polgári társadalom „ábrázoló“, teoretikusai, a humanisták a római irodalom effajta mintáitól is hátorítva, tekintélyét kihasználva programmszerűen megindították a harcot az érzések felszabadításáért. Legjelentősebb köztük Beccadelli, ki hírhedt Hermafroditusával a legnagyobb felszabadító és példamutató hatást gyakorolta százada humanistáira. Műve 1426-ban jelent meg s nagy vihart támasztott. Évtizedeken át dúlt körötte a harc. A hivatalos egyház ellene, a humanisták -- a pápai állammal versengő városokban és fejedelmi udvarokban élők nyíltan és hangosan — mellette törtek lándzsát.

Nagy szerepet játszott e vitában Janus mestere, Guarino is. Ő Beccadellit mint újjászületett Theocritust üdvözölte. Érdemes idézni híres levelének egyik mondatát: „Csak nevetem néhány pedáns kegyeskedő nagyképűsködését, kik nem találnak üdvöt a siralmakon, böjtölésen és miserere-ken kívül; — nem tudják, hogy más az élet és más az irodalom“.

Ez az önellentmondásos nyilatkozat világítja meg igazában a probléma lényegét. A „siralmakon, böjtölésen és miserere-ken“ kívüli „üdv“-re való utalással a 15. század megváltozott erkölcsi felfogásának ad hangot s ezzel nyíltan vállalja Beccadelli felfogását. De ugyanakkor felállítja a már Beccadellitől is hangoztatott s utánuk majdnem minden humanista szájából kibukó tételt: „más az élet és más az irodalom“. — Kárbavész itt minden bizonygatás, fölösleges itt minden cáfolat, hisz e „szállóige“ éppen az élet és irodalom szoros szövetségének, egymásbkapcsolódásának köszönheti létét, illetve az antik irodalomtól való kölesönvételet. Annak köszönheti, hogy ez az irodalom az új életet akarja tükrözni, mely más, mint a régi élet, a sokban még jelen levő középkor élete. A szerzetesszónokok ezért dörögnek ellene szószékcikről, a bázeli zsinat ezért égette meg Beccadellit — jelen nem lévén — in effigie, s ezért kell Guarinónak újabb levelet írnia, melyben a Hermafroditusról hangoztatott kedvező véleményét visszavonja. Nagyok a középkorból visszamaradt erők, a hatalom sokhelyütt még

a kezükben van, ezért kell — mégha ily átlátszó és gyerekes is — a védekezés.

Janus obszcén epigrammáinak nem tulajdoníthatunk Beccadelliéhez mérhető programszerűséget. De ha jobban mögéjük nézünk, egészen más megvilágításba kerülnek, mint eddigi méltatóinak műveiben, hol vagy elvették „sajnálatos eltévelyedések” jelígyével, vagy a minden áron való kimagyarázgatás és szerezsenmosdatás közepette színüket veszítették. Mi itt a megközelítő valóság?

Janus csodagyerek volt. Mikor e verseket írta, körülbelül 15—17 éves kamasz. Olvassuk csak tizenhetedik születésnapjára írt epigrammáját, melyben nem minden antik előzmény felhasználása nélkül saját — s magán keresztül minden kamasz — öntudatraébredésének pillanatát rögzíti versbe:

Már a beszédem mély, már lágy pihe nőtte be bőröm,
testem is íme megért és szerelemre hevül.

Már a leány láttán tüzel és megmoccan a szívem
s álmodom úgy, hogy az ágy éjszaka nedvesedik.

Menj haza, nem kellesz, te, ki rám, a gyerekre vigyáztál,
kit mellém a szülő gondja utamra adott.

Már ne gyötörjön a gyám többé, a kamaszszagú mester,
mert ügyeimbe tovább senki se ártsa magát.

Kamasz, a fejlődő, férfivá érő test furcsa, borzongó lázában. S körötte az itáliai város iskolájában nyüzsgő, Guarino konviktusában vele összezárt, hasonló korú és hasonló vágyakkal telített kamaszok, akiknek gondolata, beszédtemája egy-kettőre a nemiség körül forog. S a humanista iskolában forgatott auktorok (pl. Ovidius), a mitológia stb. is szították képzeletüket, mintegy lovat adva alájuk. Kipirult arc al sugdosódnak, két-, sőt egyértelmű megjegyzések, tréfák röpdösnek, s a szájasabbak legtöbbször kitalált szerelmi kalandjaikkal aratják le az olcsó babért, izgatva a kisebbek képzeletét.

A költő olajat öntött a tűzre, de ugyanakkor költői eszközökkel, reálisan adta vissza, örökítette meg a városi, polgári környezetben nevelkedő kamasz lefojtott, majd ki-kirobbanó erotikáját, vágyait, beszédmódját és tárgyát: egész légkörét.

A valóságban is megélte mindazt, amit itt leír? A legsikerültebbeket olvasva — oly megejtőek! — hiszünk neki. Például mikor idősebb társai a bordélyházakba cipelik, s ő — a kis ártatlan — azzal fenyegetőzik, hogy a csábítókat elárulja Guarinónak. Valóban voltak szerelmei? S szűzességét — melyet tréfásan elbúcsúztatott és amelynek védelmében Huszti „a jogosult erkölcsi aggályok ellenére” kisebb apológiát állított össze — valóban elvesztette? Gondolatban, szóban és említett versében — bizonyosan. S adott esetben a vágyakat, ezek lecsapódását a képzeleten keresztül, valóságnak kell elfogadnunk.

Janus a ferrarai kamaszdiák életét élte s azt tükrözte verseiben. Nemcsak „tartalmilag”, hanem stílusban is adekvát kamasz fintorral: fölényesen, frissen, csípős szellemességgel. Még trágárságaiban is megvillan a teli szájjal röhögő és társait röhögtető kamasz „zenialitása”. Például egy bizonyos Orsolya titkos bájainak megörökítéséhez a közép-

korban szentnek tartott Vergilius „isteni“ VI. énekének alvilág-leírásából kölcsönöz színeket.

Hogy mindezt adekvát módon ki tudta fejezni, tehetségének köszönhető. Hogy ki merte és így fejezte ki, abban nagy szerepe van Guarino humanista scolájának, az iskolákban élő goliárd-hagyományoknak, Beccadelli felszabadító hatásának és az antik írók, főként Martialis irodalmi példát, stiláris megoldási lehetőségeket nyújtó támogatásának. Végül pozitív jelentőségét az adja meg, hogy mindezt ki is fejezte. Mert ez szembefordulás a középkor ideológiájával, tagadása a keresztény etikának. És ennek tudatában is volt? Igen. Nagyon jól ismerte Beccadelli esetét s ennek kapcsán mestere palinódiáját. A szerzetesek azóta sem szüntek meg efféle alkotásokra s azok szerzőire szórni az egyház átkait. Versei különben sem álltak meg a konviktus kapujánál, átlépték a küszöböt, szertefutottak Itáliában és megszerezték költőjük számára a hírnevet.

4. Nemcsak a keresztény etikával fordult szembe, hanem a vallással is. Már obszcén epigrammái között akad egy bokornyí, hol csúffá teszi a franciskánus Linus Ferencet (a franciskánusok voltak a humanizmus legádázabb ellenségei!), s vele kapcsolatban a gyónást, az imádságot és a böjtöt is kifigurázza. De ezekben még nem jut el a végső, az egyház tanaival gyökerében szakító *konklúzió* nyílt kimondásáig. Az alkalmat erre az 1450. jubileumi szentévet adta meg.

V. Miklós pápa, hogy a leromlott és anyagilag zilált pápaság kincstárát és megtépzott erkölcsi tekintélyét helyreállítsa, az olaszországi zavargások és a hol itt, hol ott felcsapó pestisek ellenére 1449 folyamán meghirdette a szentévet. A pápa építhetett az újra felbuzgó valóságosságra, melynek okai az itáliai, a huszita, a török háborúk, a nyomokban járó s a pénzgazdálkodással amúgy is fellépő válságok, a nyomasztó gazdasági és társadalmi helyzet és az egész országrészeket végigpusztító pestisek. Az ember védtelenül, kiszolgáltatva érezte magát emez „elemi“ erőkkel szemben. S a szemek a kilátástalannak látszó, bizonytalan földi életről a túlvilágra szegeződtek; ott vélték megtalálni azt a biztos bázist, ahol majd minden baj, szerencsétlenség, igazságtalanság elmúlik, minden jóra fordul.

A szentévek fővonzóereje, hogy a Rómába zarándokló keresztény bizonyos feltételekkel elnyerheti a teljes bűcsút. Ez azt jelenti, hogy a hívőnek, ha nem halálos bűn állapotában hal meg, az eddig elkövetett vétkeiért a tisztítóhelyen kitöltendő büntetést majd a túlvilágon elengedik. A teljes bűcsű feltételei: a rómaiaknak egy hónapon, az itáliaiaknak tizennégy, a külföldi zarándokoknak pedig nyolc napon át kell a négy római főbazilikát felkeresniök, bizonyos pénzajándékot kell adniök, valamint meggyónniök.

A felhívás Európaszerre nagy visszhangra talált. Az ünnepélyes megnyitás 1449 karácsonyán történt, s ettől kezdve száz- és százezrek hagyták el otthonuk, hogy Rómába jussanak. Új népvándorlás! — ujjong a hívő olasz krónikás. Új népvándorlás, — jegyzi meg nem minden kajánság nélkül a humanista szemtanú. Még Rómát is váratlanul érte ez az áradat. A pápa kénytelen volt a bűcsű elnyerésének idejét háromnapos római tartózkodásra szűkíteni.

Az országutakon özönlő zarándokokkal a pénz is tódult Rómába, hogy a város polgárait és a pápát gazdagítsa. Az egykorú római kró-

nikás szerint a polgárság négy rétege gazdagodott meg hallatlanul: a pénzváltók, a patikusok, a Veronikakendő-árosok és végül — de nem utolsó sorban — a korcsmárosok. Pedig szép számmal voltak. Hogy pontosak legyünk, 1220 cégéres korcsmát tartottak számon; s még volt egy csomó cégér nélkül. A pápai kincstár sem panaszkodhatott. Vespasiano da Bisticci feljegyzése szerint a befolyt pénzekből V. Miklós csupán a firenzei Medici-bankházban százezer aranyforintot helyezett el kamatra. Hozzávéve azt a rengeteg arany és ezüst ajándéktárgyat, kegyszert, melyet a búcsúsok felajánlottak, nem túlozunk, ha azt állítjuk, míg Róma gazdagodott, addig Európa országai nagyot szegényedtek, pénzsűke állott elő.

Magyarországban nem hagyták ennyiben a dolgot. Hunyadi János gubernátor és Vitéz János (Janus nagybátyja) a török veszélyre hivatkozva elérte, hogy a magyaroknak az általános bünbocsánatért nem kellett Rómába zárandokolniuk, elég, ha a váradi, vagy a fehérvári egyházak egyikét három napon át meglátogatják, s ott a római utazás költségeinek felét lefizetik. Az összegyűlt pénzt a török elleni támadás céljaira fordíthatják. Még így is sok magyar fordult meg Rómában.

Janus ezért sem nézhette jó szemmel a búcsújárást. Csupondárossan kiáltja oda a zárandokkeregeknek: „Mért töritek magatok, ti, olaszoknak fizetni a vámot? Hát hona szent földjén senki sem üdvözül-e?” Gyökerében fogja meg a problémát s mondanivalóját hat, maró gúnnyal átitatott epigrammába sűriti. Apró, gyilkos remekművek. Például az egyiknek az intonációja egészen himnikus, mintegy a búcsúsok világnézetét fejezi ki: 1450 éve, hogy az örök Atya szent Fia a Szűztől megszületett... Már az ájtatosságot mímelő sorokban is megbúvik egy másik értelem, a búcsúsokat tizedelő pestisre is „utal“:

Most közelebb van az üdv, följutnod könnyű a mennybe
A hitvány földről, tárva mi nagy kapu van.

A Tajo és a Don közti területről siet a nép Rómába, alig fér el az országúton. S most jön a csattanó, a költő állásfoglalása, melyet egy szójátékkal méginkább kiélez:

Vak hite által e nép üdvöt nyer-e, nem tudom én azt.
Am bizton tudom azt, hogy nyer a pápa vele.

Az epigramma-füzérből hogy is maradhatnának ki a római korcsmárosok, kik szintén sokat „nyertek“. Három epigrammával tiszteleg kiválóságuk előtt, hisz ha még egy évig tart a szentév, valamennyiből Medici lesz. Egyetlen álma — jegyzi meg sandán — a korcsmárosság. Egyben figyelmezteti is őket: most van a szent idő, használják ki az alkalmat, mert messze még a következő jubileum.

Az még hagyján, hogy a tömeget „vak hite“ Rómába hajtja, a pápának és a korcsmárosoknak hordva a pénzét. Mikor a nagybőjt közepe táján, a búcsújárású láz forrponjtján egy humanista, a testi-lelki jóbarát Galeotto Marzio is zárandokbotot fogott, — betelt a pohár. Hogy tehet ilyet egy Guarino-tanítvány, mikor csak a minapában támadta a híres, ferences Giovanni da Prato Ferrarában tartott nagybőjti beszédében a haladó eszméket és Guarinót. Valamennyi antik

szerzőt (s valószínűleg a humanistákat is) a pokol tüzére küldte, köztük — nem célzatosság nélkül — azt a Terentiust is, akiről a mester éppen akkor tartott előadást. Janusban forr a düh, most nem csipkelődik, nem szellemeskedik, — nyiltan színt vall:

Költő létedre, ó, miért, miért
hogy cserbenhagytad Parnassusnak ormát
és felszerelve bottal és iszákkal
zarándokolsz Rómába, Marzióm?
Külföldiek hiszékeny csőcseléke,
az agyrémektől rettegő tömeg,
az álszent had csak hadd csinálja ezt.
Te valljad azt, mit vallott hajdanán
Protagoras, a bölcseszű tudós,
Theodorus, ki nem hitt istenekben,
s az élvezetnek atyja, Epicur,
aki azt tanítja: legfőbb rossz a kín.
De hogyha tán alázat szállt szivedbe,
s lecsüngő fejjel vonz a búcsújárás,
mindazt hiszed, mit prédikál naponta
s magas szószékéről alárikácsol
Albert páter s a szószátyár Roberto,
vénesszonyoknak könnyeit vadászva:
hát akkor mondj búcsút a Múza-hadnak,
törd össze lantodat; Phoebus dalát
bízd Vulkánnak kovácspörölyszavára!
Mert hívő ember költő nem lehet!

(Geréb László fordítása)

Kemény beszéd ez! Tréfának nyoma sincs benne, annyira átfüti a meggyőződés. Két világfelfogást állít szembe. Egyik oldalon áll a „hiszékeny (s ezen van a hangsúly!) csőcselék“, az „álszent had“, az „agyrémektől rettegő tömeg“, vagyis a továbbélő, hívő középkor. Vezetőik, ideológusaik Albert páter és a szószátyár Roberto. Nem költött nevek, nem kitalált alakok, mindketten az itáliai vallásos reakció hangadó vezetőemberei, a humanizmussal és a humanistákkal ellenségesen szembenálló franciskánusok. Éppen ez az Alberto Berdini da Sarziano (1385—1450. VIII. 15.), aki most Rómában prédikál, csikarta ki 1435-ben Guardinóból a Beccadellit megtagadó levelet. „Rex praedicatorum“nak hívták, s volt rá eset, hogy 60 000 ember hallgatta. Roberto Garacciolo da Lecce (1425—1495), „maximum lumen ordinis“, Itália egyik leghíresebb népszónoka. Predikációi nyomtatásban csak a 15. század folyamán 76 kiadást értek meg, s méltó termékei a „középkorvég“ vallásos ponyvájának. Olvasva elég színtelenek. Hallgatóságát ripacszkodó előadásával űrjítette meg. Nevezetesek és jellemzőek 1448-ban Perugiában tartott nagyböjti beszédei. Ezek híresítették el. Ekkor, a nagy pestis idején, 15 000 ember gyűlt össze a templom előtti téren. Beszéde elején kinyílt a templom ajtaja, s jött Krisztus (egy odavaló szabómester), tövissel koszorúzva, véresen, vállán keresztel, a kísérők ütötték-verték, majd találkozott a síró Máriával... Roberto meg beszélt. A nép sírt, jajongott. Az igazi haddelhadd csak akkor kezdő-

dött, mikor beszéd közben lejött a szószékről, a szabómester-Krisztustól a keresztet átvette s maga vitte azt tovább. Négy álló órán át játszott így a pestis veszélyétől vacogó emberek idegein. Ott volt mindenütt, ahol a tömegeket kellett a pápaság intenciói szerint megmozgatni, például 1450-ben Rómában is. V. Miklós személyesen bízta meg, hogy a nagybőjt minden napján helyette predikáljon.

A másik oldalon az új korszak „felvilágosult“ emberének megtestesítője, a humanista áll. Példaképe, felfogása helyességének igazolója — a keresztény skolasztikussal szemben — az antik filozófus, „ki nem hitt istenekben“. Erkölcsi zsinórmértékét sem a keresztény etika szabja meg, hanem „Epikur, ki azt tanítja: legfőbb rossz a kín“; szöges ellentétben a keresztény siralomvölgy-konceptióval, mely szerint földi szenvedéseinkkel érdemeljük ki a túlvilági örök boldogságot. Világnézete immanens tagadása a kereszténységnek. S a humanistának, ha az akar maradni, következetesen ezt kell vallania. Ezért csattan, mint az ostor, az egész vers értelmét félreérthetetlenül summázó befejező sor: „Mert hívó ember költő (azaz humanista) nem lehet!“

E vers egyúttal önvallomás is, híven tükrözi Janus világnézetét, melyből a kompromisszumnak még az árnyéka is hiányzik. Már 16 éves korában eljutott a humanizmus lényegének teljes átértéséig, sőt — átéléséig. Ezt kevés humanistáról mondhatjuk el!

Az olvasottak után talán nem szükséges bizonygatni, hogy e versek írója nem lehet oly értelemben „az ókori görög és latin kultúra letéteményese“, mintha ebből elefántesonttornyot épített volna maga köré, hogy oda az élet hullámverése elől visszahúzódva, meddő, sápatag antik utáztatokkal játszadozzék. Versei javát olvasva az élet és irodalom „kettősségének“ legendája köddé foszlik. Mögöttük és bennük az élet lüktet: a 15. századközepi Itália, az olasz város és iskola élete. Ez elé tartott antik keretű, mesterien csiszolt bronztükröt a „barbár csodagyerek“. Nem az antik keret, nem is a tükör a lényeges, hanem a kép, amit az visszaver.

5. Janus már az ötvenes évek legelején jónevű költő s mint Hunyadi János nagyhatalmú kancellárjának szép jövő előtt álló unokaöccse, a ferrarai, majd páduai és velencei nemesi patrícius-köröknél tárt kapukra talált. Ezek a nemesi patríciusok képviselték a polgárság vezetőrétegét. Minden hatalmat magukhoz kaparintottak s elnyomták, kizsákmányolták nemcsak az alsóbb osztályokat, hanem magát a polgárságot is. De másrészt ők képviselték városállamukát kifelé, s így például a törökkel harcoló Magyarország vezetői is velük álltak kapcsolatban, őket akarták megnyerni érdekeiknek. Janus — úgy látszik — kapocs volt ezek és a hazaiak között. Mind a barátkozások, mind a költemények aligha lehettek a hazaiak, főként Vitéz János intenciói ellenére, hisz nagyjából azon a vonalon futottak, melyet a magyar külpolitika az itáliai városállamokkal és fejedelmekkel követett. Pártfogói közül például a velencei patrícius Jacobus Antonius Marcellus Hunyadi Jánossal állt összeköttetésben, annak nagyobb politikai szolgálatakat tehetett, mert — éppen Janus panegyricusából tudjuk — a magyar gubernátortól fényes ajándékokat kapott. Ezek a barátok fel is használták tollát egyéni és politikai céljaik propagandájára. Erre a legbeváltabb költői műfajnak bizonyult a panegyricus.

A panegyricus-műfajt ugyanaz a szükséglet támasztotta fel antik sírjából, mint a humanista történetírást, melynek az egyik sajátos költői megjelenési formája. Az olasz városok egymás elleni harcában fegyver volt a történelemírás is. Egy-egy városállam vezetőosztálya a „külföldnek“ szánt, ezért latin nyelven, mutató humanista stílusban megírt várostörténetében saját érdekeit, hatalmi törekvéseit, jelen politikájának igazolását — a multba is visszavetítve — érvényesítette, hogy a közvéleményt ezzel is irányítsa. Ugyanezt a célt szolgálták költői eszközökkel a panegyricusok, bár ezek nem annyira a vezetőosztály, mint inkább egy-egy személy propagandáját célozták.

E műfaj újraéledésének, másodvirágzásának társadalmi feltételei a 15. század közepének Itáliájában adva vannak. Van némi hasonlóság első virágzásának ideje: a római rabszolgatársadalom hanyatlásának századai és a 15. század első felének olasz polgári társadalmának között, melyen a belső válság tünetei mutatkoznak. Az előző két század az olasz, főként a velencei világkereskedelem kialakulásának, s ezzel együtt a polgárság felemelkedésének századai voltak. A 14. század végén azonban fenyegető rémként megjelenik Európa határán a török s a keleti kereskedelmi gócpontokat fenyegeti. Az olasz tőke érzi a veszélyt, a tengerről, a távolkeletről menekül vissza Európába. Most egyszerre problémává válik Itália apró városállamokra tagozottsága. „A vizen álló“ Velence a terra ferma-ból akar minél nagyobbat harapni, hogy ott földbe, bányába stb. fektesse a Keleten veszélyeztetett, hatalmas tőkefeleslegét. Ezzel a hátsó céllal indul meg 1426-ban az új n. majlandi háború, mely több mint harminc évre lángbaborította Itáliát, meddön emésztette a felhalmozott tőkét, anyagi válságot, sorozatos bankbukásokat idézett elő. A háború régi embereket buktatott le, újakat: bankárokat, zsoldosvezéreket és kalandorokat emelt fel, hatalmi eltolódásokat hozott létre, de lényegében semmit sem oldott meg. Hacsak azt nem mondjuk eredménynek, hogy az elnyomott osztályok mégjobban elszegényedtek.

A harcban az irodalom, a költészet is intenzíven belekapcsolódott, propagandaeszközzé vált. Az írók pillanatnyi, kétes hatalmi és klikk-érdekek szolgálatába szegődnek, fizetett propagandisták lesznek s ezüstté bűvölnek — mint Kosztolányi holdja — minden pocsolyát. Tollukon jelentéktelen emberek félistenekké nőnek, fejedelmek, bankárok, gazdag patríciusok sarujának szíját egy Nagy Sándor vagy Julius Caesar alig méltó megoldani. Mindez — mint Janus más vonatkozásban megjegyzi — „a hazug költőknek léha beszéde, Kiknek az éhség volt Calliopéja csupán“.

Janus panegyricusai általában sokkal jobbak (hisz nagy költő írta), mint az itáliai versfaragók hasonnemű versezetei, de mint a kátyuba jutott vezetőosztály átlagos életformájának és elferdült ízlésének kifejezői, reménytelenül korukhoz kötöttek s abszolút mércével mérve — rosszak. Mögöttük is érezni az élet lüktetését, de ezekből többnyire hiányzik annak melege. Míg epigrammáinak és kisebb verseinek java bátran a haladás irányába mutat, addig ezek felfedik a humanizmus másik arculatát, példázzák kompromisszumos oldalát.

A mondottak ellenére, sőt azok megvilágítására, tanulságos bemutatni, kissé elemezni egyik legjelentősebb panegyricusát, a Jacobus Antonius Marcellusról írottat.

Az egészében kompromisszumos alkotásnak vannak pozitív, fontos elvi kérdésekre feleletet adó kérdései. Hogyan viszonyul a humanizmus és a humanista a jelenhez és a multhoz? (A mult ebben az összefüggésben egyértelműen az antik ókort jelenti. A megvetett, „sötét“ középkort e megtiszteltetés egy humanista részéről nem érheti.) A pálma a jelené:

Itten az új születik meg, és újul amottan a régi,
Úgyhogy előtted a Sándor, a Caesar aranykora támad.
Fénye, virága a ti korotoknak versenyez azzal;
Mert a műveltség úgy sarkadja, ragadja az elmét.
Nézd a sok új remeket, miket általam alkot e korszak:
Itt e hajókat, amott meg nézd a sok hadi gépet ...

(Hegedűs István fordítása)

Köztük legbüszkébb az ágyúra, „amit nem is ismert, S ha menny dörögött, félt, rettege régen az őskor“. A technika fejlődésében látja kora legnagyobb előrehaladását. Egyhelyütt fel is kiált: „Az ember lelke hova nem tört! Leigázza az ész a világot!“

A költő hivatása: „A jelent ékesszavú ajkad cserbe ne hagyja!“ Hálátlanság a mult túlbecsülése s a jelen lekicsinylése, nem kell irigyelni az élőkötől a babért s a példát a messzi jövőtől.

S hagyd a letűnt korokat, minek ébresszük fel a holtat,
Régi idők emlékeiről ne beszéljen az ének,
Nappal gyújt lámpát, aki folyton a multat idézi.

(Berczeli A. Károly fordítása)

Janus mindkét lábával korának talaján áll, melyet nagyra becsül, s tisztán látja, hogy itt új született, s ez az új a „szorgos polgárságnak“ a munkája nyomán támadt. A régi is „megújult“, de ez nem „Wiederbelebung des klassischen Altertums“, nem öncélú feltámadás, a régiből megújult mindaz, amire a polgárságnak szüksége volt, hogy az előtte járt „civis romanus“ szellemi fegyvertárából saját ideológiai harcaihoz fegyvert kölesönözzön.

Tisztán látja, hogy szemben „Saturnus renyhe korával“, a Középkorral, itt új született, de az érdemet, a babért a polgárság kis hányadának, a vezető nemesi patricius-rétegnek adja, észre sem véve (pedig ábrázolja, csakhogy a hibát érénynek tünteti fel), hogy ez a réteg már nem is annyira szorgos, hisz apáitól összegyűjtött vagyonát éli fel, miután otthagya a kereskedelmet és az állami apparátusban helyezkedett el.

Erre legtipikusabb példa éppen művének „hőse“, Marcellus, ki a panegyricus irattatásakor a Velence fennhatósága alá tartozó Padua podestája volt. Valószínűleg azért kellett a paduai egyetemen jogot hallgató magyar diák költői szolgálatait igénybe vennie, hogy a multját éktelenítő sötét foltot valamiképpen elkendőzze. A második majlandi hábrúban ugyanis a velencei zsoldosereg proveditora, afféle hadseregszállító és politikai megbízott volt, árulás gyanúja miatt azonban kegyvesztett lett és börtönbe került, honnét nehezen szabadult ki.

Janus igazságot is szolgáltat neki. A bölcsőtől elkíséri a majlandi háború végéig. A keretet a való (ha nem is mindig Marcellusszal megtörtént) tények elmondásával tölti ki. Az antik műfaji sablonok csak akkor teljenek túl, ha egy-egy ilyen ténycsoport elmondása után hőse javára azt „kiértékeli“. Ez ellentmondásossá, sőt komikussá válik, mikor az események aránylag valós, történeti alapokra épített és elegánsan megverselt előadása után, — melyből az tűnik ki, hogy például Marcellus bizony csak élelmet szállított — a konklúzióban lendületesen, antik párhuzamokkal nem fukarkodva, döntő fővezéri szerepét és győzelmeit méltatja, minden eredményt és hőstettet számlájára ír. Igazságtalan, ellenségei (megkapják a magukét!) okozta lebukása — Janus szerint — a velenceiek vereségeinek sorát is megnyitotta...

Velencei patríciusról és velencei háborúról lévén szó, Szent Márk városa is megkapja a tekintélyét, jelentőségét megillető dícséretet és elismerést. Sőt ezen túl! A vezető nemes patríciusok osztályérdekében az akkori status quo-t ezerévesnek, a legtökéletesebbnek, a város hatalma zálogának hirdeti, s állást foglal az apró itáliai államokban mindinkább fellépő „kényuralom“-mal szemben, melytől a velencei Tizek állandóan rettegtek, ezért nyirbálták egyre a doge jogkörét. Velencében — éneklí Janus — :

Nem vetik a nemesek sanyarú rabságra a népet
 És lázongva a nép se szegődik a kényuralomhoz,
 Mert eszesen kitalált szép szóra hajol meg örökké
 És a szelíd hatalomnak igáját hordja szerényen.
 Így ezer éve, hogy a szeplőtlen, tiszta szabadság
 Kényuralomnak meg nem adá soha szűzi erényét.
 Éppen ezért hajtá mindazt az uralma alá, mi
 Kréta s az Alpok, a haemoni Hebrus s a Garda között van.
 Éppen ezért a Vörös-tengerhez is elhatol, eljut
 És ami kincs, ami drága fűszer van, közli világgá.

(Hegedűs István fordítása)

„A szeplőtlen, tiszta szabadság“ alapját is eszményként ünnepli:

Kormányoz csak is egy, de a főhatalom nem ez eggyé.
 Itt a nemesnek van közösen joga ülni tanácsot
 És oly polcra sosem jut a népnek sepreje alja,
 Hogy a curuli zsöllyét ülvén szennyezze be mocska.

(Hegedűs István fordítása)

A velencei nemesi patrícius-felfogás népellenessége visszhangzik ezekben a sorokban, de aligha lehetett idegen Janus magyar-nemesi mentalitásától. Különböen úgy tűnik fel, hogy panegyricusának témájával nincs mélyebb érzelmi közössége. Állást foglal ugyan hőse javára, de ez az állásfoglalás külsőséges, nem belső meggyőződés táplálta. S éppen azokat a részeket érezzük hamisnak, mondvacsinálnak, ahol ez megnyilatkozik. Az antik kulisszák sápadtan, üresen ásítanak, nincs funkciójuk, kilógnak a műből, mint kopott játékhuzárból a kóc. Ha meg elhagyjuk őket, visszamarad egy jól megverselt, száraz krónika.

6. A humanizmus kompromisszumos arculatát tökröző versezettek sivatagából oázisként emelkedik ki a Guarino-panegyricus. Ért-

hető is, mert ebben nem az olasz napipolitika kátyúba süllyedt szeke-
rét tolja több-kevesebb meggyőződéssel, hanem központi, nagy szemé-
lyes élményéről, a humanizmusról vallhat.

A műfajon belül is elűt az előző fejezetben tárgyaltaktól, a
művészetrajzok közé tartozik, amelyek sorát Boccaccio nyitotta meg
Dante-életrajzával. Mesterének akar időtálló emléket állítani a háts
tanítvány, Guarinónak, aki a kis „barbárt“ kézenfogta, új világba
vezette, „föltárta a Helikont“. Guarino és humanizmus — Janus sze-
mében — egy. Benne testesült meg. Ezért Guarino dicsérete egyben
a humanizmus dicsérete is.

Már kilábolt a kamaszkorból, a ferrarai évek mögötte, Paduában
jogot hallgat, s most a felnőtt férfi komolyságával vet számadást,
készíti el a világnézetét kiformaló, termékeny esztendeinek mérlegét.
Most nem epigrammákba széttörve, játékosan, kamasz vigyorral közli
élményeit, — összegeze: az Itáliában szerzett benyomások, ismeretek,
élmények szélesebb kontúrjait rajzolja meg, mélyebb értelmét fejti ki.
Az „új világ“ szellemi horizontját adja. Így műve nem csupán Gua-
rino dicsérete, nemcsak a ferrarai diákévek summázása, hanem az
ötvenes évek felsőítái humanizmusának művészi, eléggé tökéletesnek
mondható összefoglalása. Nemcsak tartalmilag, hanem formailag is!
Az egész antik kelléktár (reminiscenciák, mitológia stb.) ez esetben
nem felesleges töltelék, maga is kissé tartalom, mert korhűen jellemez,
s oly szervesen hozzátartozik, mint az ember húsához a bőr.

„Új kor hajnala virrad!“ — még az alvilágban is tudják s örömmel
ujjongják a két nemzet — a görög és a latin — nagy szellemei. „Új
kor hajnala virrad, mert hisz a régi világ tudománya fölélede ismét.“
Az antik görög és latin város tudománya, ideológiája, mely részben
választ tud adni a polgárság problémáira, másrészt fegyvert ad
kezébe a reakcióval vívott ideológiai harcban. A polgárság ideológusa,
a humanista ezért megy vissza az ősökhez:

Ámde te azt a tudást, mit az ősök bírtanak egykor,
Visszaadod s felidézed örök feledésnek öléből.
Mertha a földre tiport tudományt te ma föl nem emelnéd,
Hasztalanul hullt volna az ősök sok veritéke.

(Hegedűs István fordítása)

Ki tiporta földre a tudományt? A válasz leleplezi az ellenséget, az
„új világ“-ba is vadhúsként belenövő, ezeréves „sötét“ középkort,
mely a tudományt a Theológia vakai szolgálojává kárhoztatta.
Fölötte már húzzák a lélekharangot, „ezer évi homály tova lebben,
— S annyi író rejtett értelme kipattan a fényre.“ A harc azonban
nehéz:

Vajmi nehéz munkába került letörölni a földön
Azt a homályt, mely a durva szivekre, agyakra borult rá.

A középkor — Janus szerint — az elvadultság kora volt, s az embert
az új műveltség emelte ki ebből a sorból: „... vadállati éltet élni eltil-
tottad az embert s szívben, beszédben válnia emberré tanítottad“.

Osztálykülönbség nélkül minden embert? Azt írja ugyan, hogy
Guarinóhoz tanulni „eljön a kalmár asztala mellől, harcfi letesz dár-
dát s a durva paraszt otthagyja ekéjét“, mégsem tagadja a humaniz-

mus osztályjellegét. „Élced sosem paraszt, megérezni rajta a várost“ — mondja Guarinóról. A latinnyelvű eredetiből — *nec rus sapiunt tua diata, sed urbem* — élesebben kiugrik az ellentétezés a feudális multat még őrző, elmaradt vidék és az újat, a magasabbrendű képviselő város között. Városi, polgári ez a humanizmus, mégpedig a vagyonos polgárság és a vele szövetséges fejedelem anyagi viszonyait tükrözi, hisz célja: „a műveltség áldását feltárva *finommá tenni az életet*“. Terminológiája is polgári, az árugazdálkodásé. Például az a hajó, mely a Görögországban tanult Guarinót Itáliába hozta, nem idegen fényűzési cikkeket hoz, „jobb, becsebb az az áru s az érték, mit szállít e hajó“, mert rajta a mult terhe, a görög és a latin szellem kincsei vannak. A műveltség is áru, amelynek értéke, ára van. A ferrarai iskolából „Annyit visz haza bárki, amennyit szelleme megbír; S oly csekély árért, mennyit lefizethet akárki.“ Ennek a finom, keresett portékának volt Guarino egyik leghíresebb — ha nem is oly olcsó — nagykereskedője.

A panegyricus részletesen tárgyalja Guarino életét, munkásságát, jelentőségét, iskoláját, ennek belső életét, a tananyagot, ennek módszeres feldolgozását, elveit, az onnét kikerült tanítványokat, stb., s mindez eszményítve, de reálisan, étellel tele jelenik meg a hexameterek tevalejtő hullámainak taraján. A híres tanítványok között önmagáról sem feledkezik meg:

Engem is hozzád hozza egy kegyes isteni végzés
Zsenge koromban azon tájáról Pannoniának,
Hol a Dunába nevét s a vizét elveszteni készül
És szelíden szeli át a kövér szántókat a Dráva.

Az olasz polgári műveltségen nevelkedett magyar költő, aki megírta az itáliai humanizmus apotheozisát, nem az olasz humanista körben látja és jelöli ki a maga helyét, jövődő költői hivatását, hanem hazája felé fordul:

Én viszem majd legelőbb a Dunához el innen a Pótól
Mnemosyne lányit teneked, szent, lantos Apollo.

Otthon nincsenek nagy városok, nincs fejlett, öntudatos magyar polgárság, amely számára a humanizmus ideológiai bázist jelentene, de van királyi udvar, van udvari kancellária, mely igényli az új, élenjáró műveltséget, s ennek ott komoly funkciója van. S a humanista poézisnek is megvan a létjogosultsága: kora színvonalán adjon költői választ a magyar problémákra, a magyarság élethalál-harca a törökkel énekesre vár, oly hősokeket énekeljen meg, akik példát adnak a XV. századi jelennek és a messzi jövőnek. Janus ezt a feladatát tisztán látta:

Eljön még az idő, mikor érett férfi koromban
Bátran a harci mezőt zengem s a csaták zivatarját,
Nagy Hunyadit, hogy a vad törökök közt szerte miként dúlt
És mély árkokat is hullákkal tölte színültig,
Tudja a Hebrus is ezt, már vérszínt ölte magára,
S a macedon fensik, csontoktól messzefehérlő,
És Rhodope havasán áttört út vérnyoma tudja.